

הכנסת

מרכז המחקר והמידע

משמעת תלמידים והוצאת תלמיד מפריע מן הכיתה

מוגש לוועדת החינוך, התרבות והספורט

הכנסת, מרכז המחקר והמידע

קריית בן-גוריון, ירושלים 91950

טל': 02 - 6408240/1

פקס: 02 - 6496103

www.knesset.gov.il/mmm

כתיבה: אתי וייסבלאי

אישור: יובל וורגן, ראש צוות

עריכה לשונית: מערכת "דברי הכנסת"

ט"ז בשבט תשע"ג

27 בינואר 2013

התנהגות לא נאותה של תלמידים בשיעור מפריעה למהלך השיעור, מונעת ניצול של זמן השיעור ללמידה ופוגעת באווירה בכיתה. אחד הכלים הנפוצים להתמודדות עם התנהגות לא נאותה של תלמידים המפריעה להתנהלות השיעור הוא הוצאת התלמיד המפריע מן הכיתה והרחקתו ממנה לזמן מוגבל. השימוש בכלי זה מעורר ביקורת רבה, הן לעניין יעילותו והן לנוכח הפגיעה בתלמיד שהוא עשוי לגרום.

במסמך שלהלן תידון, לבקשת חה"כ עינת וילף, יו"ר ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, מדיניות משרד החינוך בכל הנוגע להוצאת תלמיד מפריע מן הכיתה. בין הנושאים שהמסמך עוסק בהם:

- רקע בנושא משמעת תלמידים בבית-הספר והשפעתה על הישגי תלמידים;
  - נתונים על משמעת תלמידים בבתי-ספר בישראל לאורך זמן והשוואה בין-לאומית בנושא זה;
  - סוגיית ההוצאה משיעור כאמצעי להתמודד עם הפרות משמעת, לרבות שימוש בחדרי הפגה בעת הוצאת תלמיד מהכיתה;
  - מדיניות משרד החינוך בכל הנוגע להוצאת תלמיד מהכיתה ויישומה.
- מן המסמך עולים, בין השאר, הממצאים שלהלן:

❖ לאקלים במוסד החינוכי, ובתוך כך להתנהגות תלמידים בבית-הספר, יש חשיבות רבה ביצירת סביבה שמאפשרת למידה ותורמת לבניית אופיו המוסרי והערכי של התלמיד. מחקרים מצאו קשר בין התנהגות נאותה של תלמידים בבית-הספר ובין הישגי תלמידים.

❖ נושא המשמעת בבתי-ספר בישראל עומד בשנים האחרונות במרכזו של דיון ציבורי, לנוכח התפיסה כי מערכת החינוך מתקשה להתמודד עם בעיות משמעת וכי רמת המשמעת הנמוכה בבתי-ספר היא אחד הגורמים להישגיהם הנמוכים של תלמידים.

❖ נתונים בנושא התנהגות תלמידים מעידים כי בשנים האחרונות חל שיפור ברמת המשמעת של תלמידים בישראל:

○ נתוני בחינות המיצ"ב, שבדקו, בין השאר, את האקלים הבית-ספרי, מעידים כי בין תשס"ח לתשע"ב חל שיפור ברמת המשמעת בבתי-הספר בכל המגזרים ושכבות הגיל שנבדקו. עם זאת, גם בשנת הלימודים תשע"ב פחות ממחצית התלמידים (44%) מתלמידי כיתות ה'–ו' וכ-35% מתלמידי ז'–ט' וי"א) מדווחים כי הלימודים בכיתות מתאפיינים בהתנהגות נאותה של תלמידים. נראה כי התלמידים בבית-הספר היסודי מתאפיינים בהתנהגות הנאותה ביותר, בעוד התלמידים בחטיבות הביניים מתאפיינים בהתנהגות הפחות-ממושמת.

○ תוצאות מבחני פיזה מעידות כי רמת המשמעת בבתי-ספר בישראל דומה למוצע במדינות ה-OECD, וכי בין 2000 ל-2009 חל שיפור ניכר בהתנהגות תלמידים ובמידת ההפרעה הנגרמת להוראה בשל בעיות משמעת.

○ תוצאות מבחני TIMSS ו-PIRLS משנת 2011 מלמדים כי התנהגות תלמידים היא בעיה מצומצמת או מתונה בבתי-ספר שבהם לומדים 56% מתלמידי כיתות ד' ו-94% מתלמידי כיתות ח'.

❖ אחד הכלים המקובלים להתמודדות עם התנהגות לא נאותה של תלמידים בכיתות הוא הרחקת התלמיד המפריע מחברת הלומדים. ההרחקה עשויה להיות לזמן קצר, לזמן ממושך או

לצמיתות. בעת הרחקת תלמיד נשקלות על כפות המאזניים זכותם של התלמידים האחרים ללמוד ללא הפרעה מחד גיסא וזכותו של התלמיד המפריע להשתלב בלימודים מאידך גיסא – זכות שההרחקה עלולה לפגוע בה לאורך זמן. מחקר שנערך בישראל בשנת 2011 מצא כי הוצאת תלמיד מהכיתה ככלי משמעותי היא תופעה שכיחה, אף שמורים תופסים אותה כמוצא אחרון בלבד. רוב המורים משתמשים בכלי זה לפתרון בעיה נקודתית ולא כחלק מטיפול חינוכי ארוך טווח בתלמיד.

❖ קיומו בבית-הספר של "חדר הפגה", שבו שוהים תלמידים בעת הרחקה מהכיתה לזמן קצר או ארוך, הוא אחד מן הפתרונות המוצעים להשגחה על תלמיד שהורחק מן הכיתה ולטיפול החינוכי בו. חדר ההפגה מאפשר טיפול משמעותי בתלמיד המורחק בעת שהוא שוהה מחוץ לכיתה. ממשלת בריטניה ממליצה על הקמת "חדר הרחקה" או "חדר השעיה פנימית" בבתי-ספר, וניסחה הנחיות לשימוש בחדרים אלה. לעומת זאת, בארצות-הברית התעורר בשנים האחרונות דיון ציבורי בשימוש ב"חדרי בידוד" במוסדות חינוך, ומשרד החינוך הפדרלי הנחה שלא לנקוט אמצעים מסוג זה לטיפול בבעיות משמעת.

❖ מדיניות משרד החינוך בעניין הוצאת תלמיד משיעור עמומה. חוזר מנכ"ל משרד החינוך משנת 2003 אפשר הוצאת תלמיד מהכיתה ללא השגחה אך הוא בוטל בראשית שנת 2012. חוזר המנכ"ל שהחליף אותו אינו מתייחס לנושא זה. על-פי חוזר המנכ"ל העדכני בנושא אקלים בית-ספרי, על כל בית-ספר לגבש תקנון בית-ספרי שמוגדרים בו כללים להתנהגות המצופה מן התלמידים. אפשר למנוע את הכניסה לכיתה מתלמיד שאיננו עומד בכללי ההתנהגות המצופים ממנו, ולציידו במשימה לימודית. החוזר איננו מבהיר היכן על התלמיד האמור לשהות. כמו כן, החוזר מאפשר השעיה בבית-הספר, בהשגחת מבוגר. בכוונת המשרד לפרסם בחודשים הקרובים חוזר מנכ"ל חדש, שבו יובהרו הנחיות המשרד.

❖ לדברי נציגי משרד החינוך, המשרד מנחה להרחיק תלמיד משיעור רק לאחר שמוצו כל האפשרויות האחרות ודורש מבית-הספר להשגיח על התלמיד בעת ההרחקה. על השימוש בכלי זה להשתלב בתוכנית חינוכית שמטרתה שיפור התנהגות התלמיד והאקלים הבית-ספרי בכלל. המשרד מעודד את בתי-הספר למצוא פתרונות להשגחה על תלמידים שהורחקו משיעור בהתאם לאמצעים העומדים לרשותם. במשרד אין מעקב אחר מידת היישום של הנחיות אלו בבתי-הספר. נציג ארגון המנהלים בחינוך העל-יסודי ציין כי מוסדות החינוך מודעים להנחיות משרד החינוך בעניין זה אך לעתים קרובות הם מתקשים ליישמן.

❖ פסיקה משנת 2007 שעסקה בהשגחה על תלמידים שהוצאו מהכיתה, הבהירה כי חובת הפיקוח של עובדי הוראה כלפי תלמידיהם דומה לחובתם של הורים כלפי ילדיהם. לפי הפסיקה, השארת תלמיד שהוצא מהכיתה ללא השגחה, גם אם צויד במשימה לימודית, היא הפרה של חובה זו. הנחיות משרד החינוך ליישום חוזר המנכ"ל משנת 2009 שהוזכר לעיל תואמות את הפסיקה בנושא זה.

1. משמעת והתנהגות תלמידים בבית-הספר: רקע

הביטוי "משמעת בבית-הספר" מתאר מערכת דינמית של עקרונות, כללים, חוקים ונורמות היוצרים אקלים כיתה וחיי בית-ספר תקינים. מערכות אלה מאפשרות למידה משמעותית והן תוצר של יחסי

הגומלין הקיימים בבית-הספר כמסגרת ארגונית בין המורה, הכיתה כקבוצה, התלמידים כפרטים ומשפחותיהם.¹

בחזור המנכ"ל העוסק בנושא האקלים הבית-ספרי ולמעשה במשמעת בבית-הספר (החוזר יידון בסעיף 4 להלן) נטען כי "האקלים במוסד החינוכי הוא גורם מרכזי המשפיע על יצירת סביבה המפתחת ביטחון אישי ותחושת שייכות, ערך וכבוד, לצד ערכים חברתיים כמו אחריות לחברים בקהילה ומצמצמת אלימות, פגיעה באחר והתנהגויות סיכון", וכן כי "אקלים חינוכי מיטבי מאפשר מוגנות פיזית, בריאות נפשית, התפתחות מוסרית, תפקוד לימודי ורכישת מיומנויות וערכים של אזרחים במדינה דמוקרטית".²

מהדברים שצוטטו לעיל עולים תפקידיה השונים של המשמעת בבית-הספר. תפקידה הראשון הוא ליצור בקרב תלמידים ומורים את הביטחון שהם זקוקים לו בהוראה ובלמוד. נוסף על כך, המשמעת תורמת לשקט, לסדר ולארגון הנדרשים להוראה. יתר על כן, למשמעת מיוחס תפקיד חינוכי-ערכי בבניית אופיו המוסרי של התלמיד, בפיתוח משמעת עצמית ובהפנמת הכבוד לסמכות וחשיבות הציות לכללים. לפיכך, המשמעת מכינה את התלמיד להשתלבות בחברה.

בשנים האחרונות יש דיון ציבורי בנושא התנהגות תלמידים ומשמעת בית-ספרית, והוא בולט במיוחד לאחר אישור חוק זכויות התלמיד, התשס"א-2000, ולנוכח התפיסה כי ההתמקדות בזכויות התלמידים במערכת החינוך פוגעת ביכולתם של המורים להתמודד עם אירועי אלימות ובעיות התנהגות. בשנת 2012 ערכה ועדת החינוך של הכנסת ארבעה דיונים בנושא משמעת, התנהגות תלמידים ויצירת אווירה לימודית בבית-הספר. בדיונים אלה הצביעו חלק מן הדוברים על חולשתה של מערכת החינוך בהתמודדות עם אירועי הפרות משמעת. עם זאת, נטען כי גם להורים יש תפקיד בהקשר זה.³

לטענת חוקרים העוסקים בתחום, החברה הישראלית נחשבת לחברה שיש בה דפוסים של חוסר משמעת, הבאים לידי ביטוי באי-כבוד כלפי בעלי סמכות פורמלית, ריבוי פעילויות לא-פורמליות ואי-ציות לחוקים הקיימים. תכונות אלה נובעות לטענתם משורשיה של התרבות העברית בגלות שגרמו לעוינות ולתחושת ניכור כלפי החוק והסמכות מחד גיסא, וממיתוס "הצבר", הנוהג בעצמאות מופגנת, במרדנות, בהעזה ובחוצפה מאידך גיסא. כמו כן, הפערים האתניים, הכלכליים והתרבותיים הקיימים בישראל פוגעים במידת ההסכמה על כללי המשחק ומקשים את אכיפת הכללים האמורים. לבד מן המאפיינים התרבותיים והחברתיים, נטען כי מאפייני בתי-הספר בישראל, ובהם כיתות גדולות ושכר מורים נמוך, תורמים לשכיחותן של בעיות המשמעת בבתי-הספר.⁴

מחקר שערכו פרופ' יוסי שביט וכרמל בלנק מאוניברסיטת תל-אביב בחן את הקשר בין משמעת להישגים לימודיים על-פי בחינות TIMSS משנת 2003, שנבדקה בהן אוריינות מתמטיקה ומדעים בקרב תלמידי כיתות ח'. כחלק מן השאלון נשאלו תלמידים, מורים ומנהלי בתי-ספר על היבטים שונים של אלימות והפרות משמעת בבתי-הספר ובכיתות. הציון הממוצע שהשיגו התלמידים בישראל במבחנים אלו היה

¹ ש' שמעוני, ש' סגל ווי' שרוני, משמעת בכיתה, היבטים פסיכולוגיים וחינוכיים, תל-אביב: מכון מופ"ת, 1996.

² [קידום אקלים בטוח והתמודדות עם אירועי אלימות במוסדות החינוך](#), חוזר מנכ"ל תשע"א/1(א), י"ב באלול התשס"ט, 1 בספטמבר 2009.

³ ראו דיוני ועדת החינוך, התרבות והספורט של הכנסת, [התנהגות תלמידים בהצגה גטו](#), 5 במאי 2012; [כללי התנהגות בהסעות – במסגרת דיונים בנושא אלימות במערכת החינוך](#), 25 ביוני, 2012; [כללי התנהגות ביציאה לפעילות במוסדות תרבות](#), 10 ביולי 2012; [אנך יוצרים אווירה תומכת לימודים בבתי-הספר: לקראת שנת הלימודים תשע"ג – מעקב אחר הטמעת חוזר מנכ"ל בנושא אלימות](#), 24 ביולי 2012.

⁴ Shavit, Y. and C. Blank. 2012. "School Discipline and Achievement in Israel." In: Arum, R. and M. Velez (Eds.), Improving Learning Environments: School Discipline and Student Achievement in Comparative Perspective. Stanford University Press, Pp. 104-136.

נמוך בכ-44 נקודות מן הממוצע של תלמידים בתשע המדינות שהשתתפו במחקר⁵ (הציון הממוצע בישראל היה 984 נקודות, ואילו הממוצע היה 1,028 נקודות). לפי החוקרים, רמת המשמעת של תלמידים בבתי-ספר בישראל, הן לפי הדיווח העצמי שלהם על אלימות שחוו בבית-הספר והן לפי דיווחי המורים על הפרעות בכיתה, נמוכה מזו שבשאר המדינות, ונמצא שתדירות בעיות המשמעת הייתה גבוהה בהשוואה לרוב המדינות המשתתפות. בניית הסטטיסטי שנערך נעשה ניסיון לאמוד את השפעתן של המשמעת הבית-ספרית והכיתתית והאלימות כלפי התלמיד על הישגי התלמיד. על-פי תוצאות הניתוח, אילו הושגה בישראל רמת משמעת הדומה לממוצע הבין-לאומי ולא נמוכה ממנו, הישגי התלמידים הישראלים היו משתפרים ב-23 נקודות. כלומר, הפער בין ציוני התלמידים בישראל לציוני התלמידים במדינות האחרות שהשתתפו במחקר היה מצטמצם בכחצית. לדברי החוקרים, מכאן שתוכניות לשיפור המשמעת בבתי-ספר, אף שיש להן ערך רב בפני עצמן, אינן יכולות להביא את תלמידי ישראל לרמת הממוצע הבין-לאומי. לשם כך נדרשת התערבות ליצירת יתר שוויוניות וצמצום פערים בין מגזרים שונים.⁶

תוצאות מבחני פיזה מעידות אף הן כי כיתות ובתי-ספר שבהם בעיות המשמעת מרובות יותר מוליכים פחות ללמידה, שכן על מורים להקדיש זמן רב ליצירת סביבה לימודית מסודרת לפני שהם מתפנים לעסוק בהוראת החומר. הפרעות בכיתה פוגעות ביכולת של תלמידים להתרכז בלמידה ובמידת המעורבות שלהם בשיעורים. במדינות רבות, ובהן ישראל, תלמידים שלמדו בבתי-ספר שהאקלים המשמעי בהם היה טוב יותר הגיעו להישגים גבוהים יותר במבחנים.⁷

2. נתונים על רמת המשמעת בכיתות בישראל

כאמור, אף שהתפיסה הרווחת בציבור היא שרמת המשמעת בבתי-הספר הולכת ומידרדרת, נתונים שנתקבלו ממקורות שונים מצביעים על תמונה אחרת. לפי תוצאות בחינות המיצ"ב, מאז שנת 2008 חל שיפור ברמת המשמעת בבתי-הספר בכל שכבות הגיל ובכל במגזרים. תוצאות מבחנים בין-לאומיים שנמדדה בהם גם התנהגות תלמידים, מעידות אף הן על שיפור ברמת המשמעת בבתי-הספר. אך למרות השיפור, חלק גדול מן התלמידים, המורים והמנהלים מדווחים כי בעיות משמעת מפריעות למהלכם התקין של הלימודים.

2.1. נתוני משרד החינוך – מדדי אקלים בית-ספרי בתוצאות בחינות המיצ"ב⁸

בבחינות המיצ"ב, הנערכות דרך קבע משנת הלימודים תשס"ב ואילך, בודק המשרד גם את האקלים הבית-ספרי, ומאז שנת הלימודים תשס"ח נבחן באמצעות השאלון גם נושא ההתנהגות הנאותה של תלמידים בכיתה.

⁵ ציילה, איטליה, ישראל, רוסיה, ארצות-הברית, קנדה, הולנד, יפן וקוריה.

⁶ יוסי שביט וכרמל בלנק, משמעת בית-ספרית והישגים לימודיים בישראל, נייר מדיניות מס' 11.11.2011, מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

Shavit, Y. and C. Blank. 2012. "School Discipline and Achievement in Israel." In: Arum, R. and M. Velez (Eds.), Improving Learning Environments: School Discipline and Student Achievement in Comparative Perspective. Stanford University Press, Pp. 104-136.

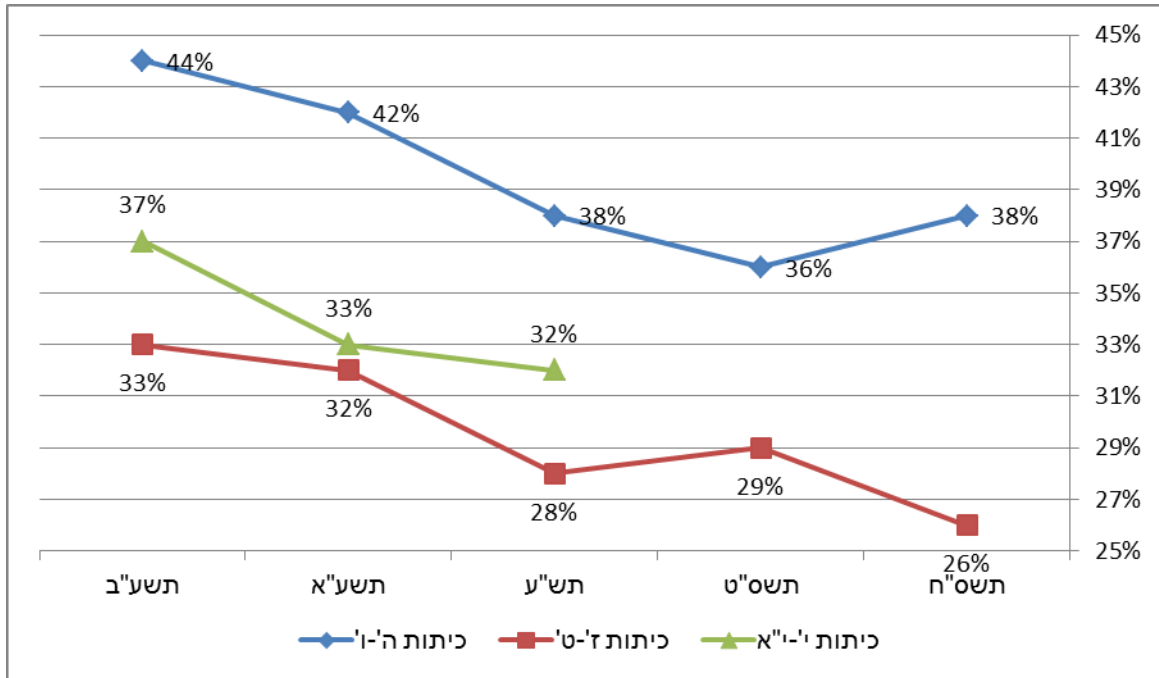
⁷ OECD (2011), PISA 2009 at a Glance, [What makes a school successful? Do students perform better in more disciplined schools?](#)

⁸ רשות ארצית למדידה והערכה, משרד החינוך, מיצ"ב תשע"ב – חלק ב': ממצאי סקר האקלים והסביבה הפדגוגית, אוקטובר 2012.

על-פי נתוני המיצ"ב, מאז שנת 2008 הוטבה רמת המשמעת בבתי-הספר בכל שכבות הגיל. עם זאת, גם בשנת הלימודים תשע"ב פחות ממחצית התלמידים (44% מתלמידי כיתות ה'–ו' וכ-35% מתלמידי ז'–ט' וי"א) מדווחים כי הלימודים בכיתות מתאפיינים בהתנהגות נאותה של תלמידים. נראה כי בבית-הספר היסודי מפגינים התלמידים את ההתנהגות הנאותה ביותר, ואילו התלמידים בחטיבות הביניים מתאפיינים בהתנהגות הפחות-ממושמעת, כפי שעולה מן התרשים להלן, המביא את תוצאות המדד המסכם של התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה, שחושבו על-ידי משרד החינוך על-פי תשובות התלמידים על שאלות בנושא זה:

התנהגות נאותה של תלמידים בכיתה על-פי דיווחי תלמידים, תשס"ח–תשע"ב

השיפור מאפיין את כל שלבי הגיל, ומתקיים הן בחינוך העברי והן בחינוך הערבי. **בחינוך העברי** בכיתות ה'–ו' גדל שיעור התלמידים המדווחים על התנהגות נאותה בכיתות מ-36% מן התלמידים בתשס"ח ל-42% מהם בתשע"ב. השינוי בכיתות ז'–ט' היה מ-23% ל-31% באותן שנים, ובכיתות י'–יא עלה שיעור התלמידים המדווחים כאמור מ-29% בתש"ע ל-36% בתשע"ב. **בחינוך הערבי** בכיתות ה'–ו' עלה שיעור התלמידים המדווחים על התנהגות נאותה מ-42% בתשס"ח ל-49% בתשע"ב, ובחטיבות הביניים – מ-32% ל-37%. בקרב תלמידי כיתות י'–יא במגזר הערבי הייתה יציבות בדיווחים על התנהגות נאותה, ושיעור המדווחים עליה היה 39%–40% בשנים תש"ע–תשע"ב. מן הנתונים במגזרים השונים ניתן ללמוד כי רמת המשמעת במגזר הערבי גבוהה יותר מבמגזר היהודי, וכי הפערים בתחום זה נותרו ללא שינוי בשנים האחרונות.

מבחינת תשובות התלמידים על שאלות בנושא התנהגות נאותה עולה כי רוב התלמידים, הן בחינוך העברי והן בחינוך הערבי, מתייחסים בכבוד למוריהם, אולם שיעור גבוה של תלמידים, במיוחד בחטיבות הביניים, מצביעים על בעיה של רעש מצד התלמידים ועל המתנה של המורה לשקט בתחילת השיעור. רוב התלמידים מסכימים כי כללי ההתנהגות בבית-הספר ברורים להם וכי המורים בבית-הספר מקפידים שהתלמידים יפעלו לפיהם. עם זאת, חלק גדול מן התלמידים בחטיבות הביניים ובתיכונים מעידים כי חבריהם אינם מקפידים על כללי התנהגות אלה. סיכום הנתונים לגבי שנת הלימודים תשע"ב מובא בטבלה להלן:

שיעור התלמידים המסכימים עם היגדים על התנהגות נאותה של תלמידים, תשע"ב

כיתות	כלל בתי-הספר			חינוך עברי			חינוך ערבי		
	ה'ו'	ז'ט'	י'י"א	ה'ו'	ז'ט'	י'י"א	ה'ו'	ז'ט'	י'י"א
התלמידים מתייחסים בכבוד למורים	63	50	58	60	49	58	69	54	57
אין תלמידים שמתחצפים	42	30	33	38	26	29	50	41	44
המורים לא צריכים לחכות בתחילת השיעור	40	29	32	39	29	32	42	30	33
לעתים רחוקות התלמידים עושים רעש	32	22	25	31	22	25	24	24	26
כללי ההתנהגות בבית-הספר ברורים לי	93	86	83	93	86	84	91	84	80
התלמידים מקפידים על כללי ההתנהגות	62	42	41	59	39	41	68	49	42
המורים מקפידים שהתלמידים יפעלו לפי כללי ההתנהגות	87	74	69	88	73	67	86	76	73

2.2. התנהגות נאותה של תלמידים בישראל והשוואה בין-לאומית בתחום זה – על-פי

המבחנים פיזה, TIMSS ו-PIRLS

מקור נוסף למידע על התנהגות תלמידים בכיתות לימוד בישראל ועל רמת המשמעת האופיינית בבתי-הספר הם מבחנים בין-לאומיים שמשותפים בהם תלמידים מישראל. הבולטים במבחנים אלה הם מבחני פיזה, העוסקים באוריינות קריאה בקרב בני 15 במדינות ה-OECD; מבחני PIRLS, הבודקים כישורי אוריינות של תלמידים בכיתה ד'; מבחני TIMSS, הבוחנים את יכולותיהם במדעים ובמתמטיקה של תלמידי כיתות ח'. נתונים אלה מלמדים כי תלמידים בבתי-ספר בישראל חשים בטוחים מאוד, אך בתי-ספר רבים מתמודדים עם בעיות משמעת.

תלמידים ומנהלים התייחסו למשמעת ולהתנהגות הנאותה בכיתות בשאלונים של מבחני פיזה בשנת 2009. התלמידים התבקשו לציין עד כמה התנהגויות כגון חוסר הקשבה למורה, רעש ואי-סדר בכיתה ועוד, נפוצות בשיעורי לימוד הקריאה. הוצג להם לבחירה מדרג של תשובות: אף פעם לא, בחלק קטן מן השיעורים, ברוב השיעורים, בכל השיעורים. המנהלים התבקשו לציין עד כמה תופעות כגון איחורים, הפרעות בכיתה, בריונות והצקות בין תלמידים, חוסר כבוד של תלמידים למורים ועוד, מפריעות לשיעורים, וגם כאן הבחירה הייתה ממדרג של תשובות: בכלל לא, מעט, במידה מסוימת, הרבה.

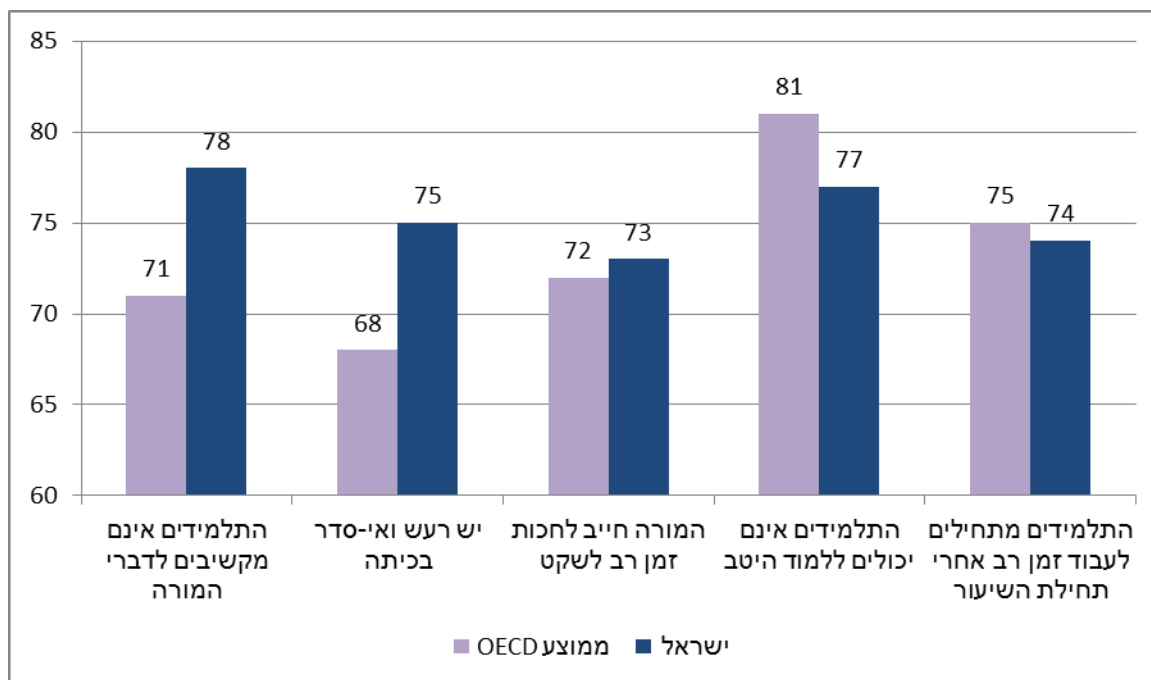
על בסיס תשובות התלמידים חושב לכל מדינה אינדקס של אקלים משמעת (index of disciplinary climate). תשובות המנהלים שימשו לחישוב אינדקס של גורמים הנוגעים לתלמידים המשפיעים על האקלים הבית-ספרי (index of student-related factors affecting school climate). כנקודת האפס של מדדים אלה נקבע ממוצע ה-OECD. שני המדדים שחושבו לישראל גבוהים בכעשירית סטיית התקן מהממוצע – כלומר רמת המשמעת בישראל קרובה לממוצע ה-OECD בעניין זה, ואף מעט טובה ממנו.⁹

בתרשימים שלהלן יוצגו שיעור התלמידים שהשיבו כי ההתנהגויות האמורות נפוצות פחות בשיעורים ("אף פעם לא" או "בחלק קטן מן השיעורים") ושיעור המנהלים שהשיבו כי התנהגויות תלמידים אינן מפריעות או מפריעות במידה מועטה ללמידה, בישראל ובהשוואה לממוצע ה-OECD. יש לשים לב כי ככל ששיעור התלמידים שמוצג בתרשים גבוה יותר, מספר בעיות ההתנהגות קטן יותר ומצב המשמעת בכיתות טוב יותר.

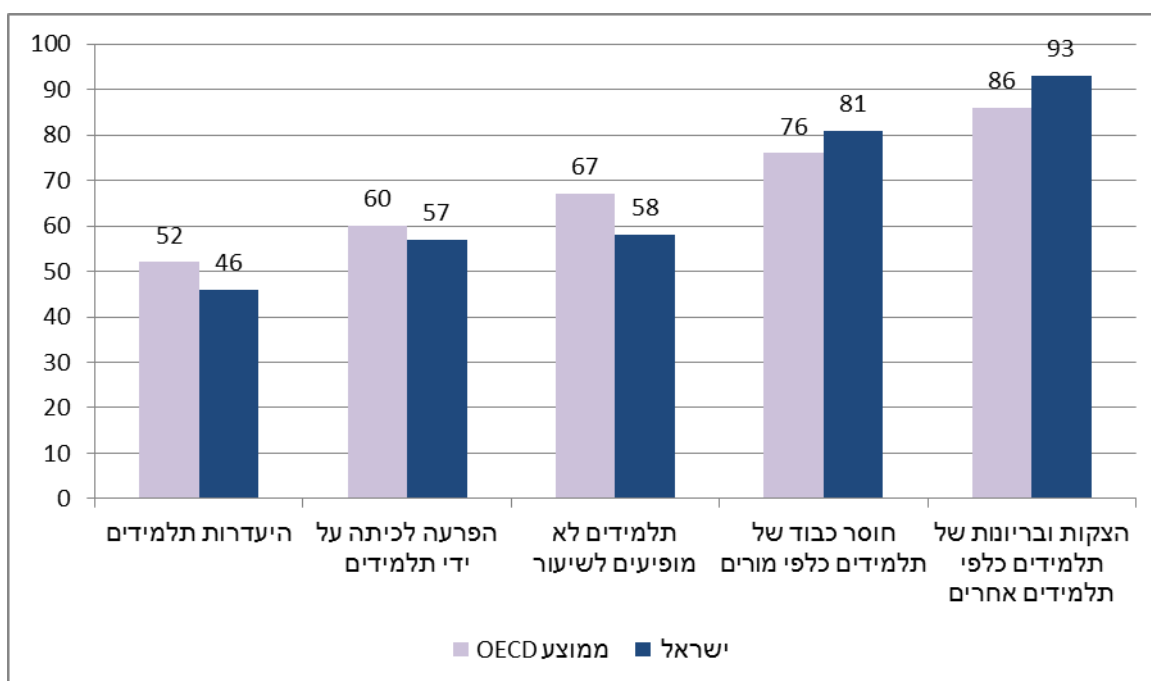
⁹ OECD (2010), [PISA 2009 Results: What Makes a School Successful? – Resources, Policies and Practices \(Volume IV\)](#)

עד כמה התנהגות התלמידים מפריעה להוראה, תפיסות תלמידים, פיזה 2009

עד כמה התנהגות התלמידים מפריעה להוראה, תפיסות מנהלים, פיזה 2009

נתוני המבחן מעידים עוד כי משנת 2000 עד שנת 2009 חל שיפור של כ-13% בשיעור התלמידים בישראל שצינו כי המורה לעולם אינו נאלץ להמתין זמן רב לשקט לפני תחילת השיעור או שבעיה זו קיימת בחלק קטן מן השיעורים – לעומת עלייה ממוצעת של 6% במדד זה בכלל מדינות ה-OECD.¹⁰

¹⁰ OECD (2011), *PISA in Focus*, 2011/4, [Has discipline in school deteriorated?](#)

במבחני PIRLS ו-TIMSS נשאלו מורים ומנהלים על תחושת הביטחון ורמת המשמעת בבתי-הספר. מורים התבקשו לציין את מידת ההסכמה שלהם עם אמירות לגבי תחושות הגנה וביטחון בבתי-ספר, למשל שבית-הספר ממוקם בשכונה בטוחה, הם מרגישים בטוחים בבית-הספר, התלמידים מתנהגים בצורה נאותה ומכבדים את המורים. על סמך תשובות המורים חושב לכל בית-ספר מדד ביטחון ונקבע אם הוא "בטוח ומוגן", "בטוח ומוגן במידה מסוימת" או "לא בטוח ומוגן".

מנהלים התבקשו לציין עד כמה התנהגויות תלמידים, כגון איחורים, היעדרויות שאינן מוצדקות, הפרעה למהלך הלימודים בכיתה, העתקה במבחנים, קללות, ונדלזים, גנבה, אלימות מילולית בין תלמידים, אלימות פיזית בין תלמידים ואלימות כלפי מורים, מהוות בעיה בבית-הספר. על סמך תשובות המנהלים חושב לכל בית-ספר מדד משמעת וביטחון בית-ספרית ונקבע אם הוא "כמעט ללא בעיות משמעת", "עם בעיות משמעת שוליות" או "עם בעיות משמעת מתונות" – הדרגה הגבוהה ביותר של הפרעה להוראה שנגרמת בשל בעיות משמעת.

לכל בית-ספר נקבע מדד ביטחון ומדד משמעת ובכל מדינה הוצג שיעור התלמידים הלומדים בכל אחד מבתי-הספר לפי הקטגוריות שלעיל. כמו כן, חושב לכל מדינה ציון המשקף את תחושת הביטחון הממוצעת ואת רמת המשמעת בבתי-הספר בסולם שבין 0 ל-12 נקודות (ככל שהניקוד גבוה יותר תחושת הביטחון ורמת המשמעת טובות יותר).

אי-אפשר להשוות את רמת המשמעת בישראל בשנת 2011 לשנים קודמות, שכן בשנה זו חושב לראשונה מדד זה לבתי-הספר. יודגש כי בניגוד למבחני פיזה, שבהם משתתפות המדינות המפותחות, במבחנים TIMSS ו-PIRLS משתתפות עשרות מדינות וישויות לאומיות שאינן בהכרח מדינות מתועשות או מערביות. לכן אין לראות את מקומה של מדינת ישראל במדרג או בממוצע הבין-לאומי בנושא זה כמשקף את מעמדה של ישראל בין המדינות המערביות.

נתוני המבחנים מעידים כי רוב התלמידים בישראל לומדים בבתי-ספר מוגנים ובטוחים אך בעיות משמעת מפריעות לחלק גדול מהם בלימודיהם במידה קטנה או מתונה (רמת הפרעה הגבוהה ביותר). הציון הממוצע שניתן לתחושת הביטחון של בתי-ספר בישראל היה 11 בכיתה ד' ו-10.4 בכיתה ח'. הציון הממוצע שניתן לרמת המשמעת היה 9.2 בכיתה ד' ו-9.4 בכיתה ח'. יצוין כי תחושת הביטחון בבתי-הספר בישראל הייתה גבוהה מזו שבכל המדינות המערביות שהשתתפו במבחנים. עם זאת, **רמת המשמעת בהם הייתה נמוכה מזו שברוב המדינות המערביות שהשתתפו: בקרב תלמידי כיתות ד' רק בגרמניה ובהולנד רמת המשמעת הייתה נמוכה מזו שבישראל ובקרב תלמידי כיתות ח' רמת משמעת נמוכה יותר מבישראל נמצאה רק בניו-זילנד, בפינלנד ובשבדיה.**

הפירוט מובא בנתונים בתרשימים להלן:¹¹

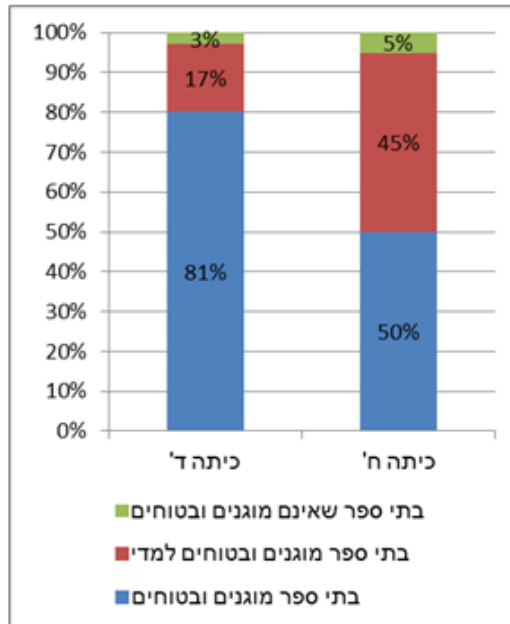
¹¹ [TIMSS & PIRLS International Results 2011](#).

מידת ההפרעה שנגרמת ללימודים בעקבות
 בעיות משמעת לפי דיווחי מנהלים, PIRLS
 ו-TIMSS 2011

שיעור תלמידים הלומדים בבתי ספר מוגנים
 ובטוחים לפי דיווחי מורים, PIRLS ו-TIMSS
 2011

2.3. נתוני ארגון המורים

ארגון המורים עורך זה שנים אחדות סקר בקרב מורים בחינוך העל-יסודי בנוגע לאלימות כלפי מורים. בין השאר, מובאים בסקר נתונים בנושא דיווחי מורים על בעיות משמעת בבית-הספר. על-פי הסקר, בשנת הלימודים תשע"ב דיווחו 86% מן המורים כי נתקלו בבעיות משמעת בבתי-הספר. 5% מהם דיווחו על בעיות משמעת במידה רבה מאוד, 12% מהם דיווחו על בעיות משמעת במידה רבה, 36% – במידה בינונית ו-33% – במידה מועטה. שיעור הסובלים מבעיות משמעת גבוה יותר במגזר היהודי הממלכתי מבמגזר הערבי. מבחינת הנתונים לאורך זמן עולה כי מאז שנת 2004 חלה ירידה בשיעור המורים שדיווחו על בעיות משמעת במידה רבה מאוד, במידה רבה ובמידה בינונית בבית-הספר. כשלושה-רבעים מהמורים שענו על הסקר בשנת תשע"ב מקדישים זמן מן השיעור לטיפול בבעיות משמעת – 56% מהם מקדישים לכך עד רבע מזמן השיעור, 10% מהם מקדישים לכך כמחצית מזמן השיעור ו-7% מקדישים יותר ממחצית הזמן לטיפול בבעיות משמעת.¹²

3. הוצאת תלמיד מפריע מן הכיתה כאמצעי להתמודד עם הפרעות משמעת

מורים מתמודדים עם בעיות משמעת במגוון רחב של כלים, התלויים באופי הפרעת המשמעת המתעוררת, במאפייני הכיתה ובית-הספר, באישיות המורה ויכולותיו, בגישתם החינוכית של המורה ובית-הספר, ביחסים קודמים עם התלמיד המפריע ועוד.

הרחקה של התלמיד מסביבת הלומדים לזמן קצר (הוצאה מהכיתה), לזמן ממושך (השעיה) או לצמיתות (הרחקה ממוסד חינוכי) היא אחת הדרכים המקובלות להתמודדות עם בעיות משמעת.

הרחקת תלמיד מפריע מסלקת מן הסביבה הלימודית גורם מפריע ולעתים מאיים, ומאפשרת לשאר התלמידים בכיתה או בבית-הספר לממש את זכותם ללמוד. הרחקה לפרק זמן מוגבל אף נכללת בין הסוגים השונים של "פסק זמן" – מתודה נפוצה לטיפול בבעיות התנהגות בקרב תלמידים, המאפשרת לתלמיד המפריע להירגע, להחליט על שינוי התנהגותו ולחזור לכיתה עם נכונות ללמוד.¹³ מנגד, הרחקה מהכיתה מונעת מן התלמיד המפריע את הזכות ללמוד. השימוש בה, ואף באמצעי ענישה אחרים הנפוצים בהתמודדות עם בעיות משמעת, עשוי לפגוע עם הזמן באפשרות של התלמיד להשתלב בלמידה בכיתה ולהביא בסופו של דבר להרחקה לצמיתות של התלמיד מבית-הספר ואף לנשירה שלו ממערכת החינוך. מחקרים רבים שנערכו בנושא, בעיקר בארצות-הברית, מצאו כי נגד אוכלוסיות מוחלשות של תלמידים, ובמיוחד שחורים, ננקטו אמצעי משמעת רבים יותר דוגמת השעיה, ריתוק בבית-הספר והרחקה מן המוסד החינוכי, ולדבר היו תוצאות חמורות מבחינת הישגיהם בלימודים והיכולת שלהם לסיים את בית-הספר.¹⁴

¹² ארגון המורים, אלימות כלפי מורים – היקף התופעה ודרכים להתמודדות, סקר מכון גיאוקרטוגרפיה, מאי 2012.

¹³ Howard, M. K. (2009), Time-out in the schools: Punitive or educative? evidence-based or poorly conceived?, Bethesda, Bethesda: Retrieved from: <http://search.proquest.com/docview/274503786?accountid=47457>.

¹⁴ J. S. Russell, S. M Robert, C. N. Abra, and L. P. Reece, The color of discipline: Sources of racial and gender disproportionality in school punishment, The Urban Review, 34(4) (2003), pp. 317–342; Council of State Governments Justice Center, The Public Policy Research Institute, Texas A&M University, Breaking Schools' Rules: A Statewide Study of How School Discipline Relates to Students' Success and Juvenile Justice Involvement, July 2011.

הצעד של הוצאה מהכיתה הוא אחד השלבים הנמוכים בסולם החומרה של אמצעי ההרחקה, שכן ההוצאה מהכיתה נמשכת זמן קצר יחסית והתלמיד נותר בשטח בית-הספר. במחקר שערך ד"ר אליעזר יריב בשנת 2011 על בסיס ראיונות עם כ-150 מורים, שרובם מלמדים בבתי-ספר יסודיים, נמצא כי הוצאה מהכיתה של תלמיד מפריע היא תופעה שכיחה וקיימת בכל שלבי החינוך, אם כי בין המורים ובתי-הספר יש הבדלים ניכרים אשר להיקף השימוש בכלי זה. ברוב בתי-הספר יש תקנון ברור ומובנה, ולעתים מובאות בו גם הנחיות להרחקת תלמידים, המגבילות את יכולתו של המורה להוציא תלמיד מהכיתה ומחייבות דיווח בעניין זה. עם זאת, לעתים קרובות האירועים מתרחשים באופן לא צפוי, כך שאין למורים אפשרות לנהוג לפי נוהלי בתי-הספר. רוב המורים מתייחסים להוצאה מהכיתה כאל אמצעי אחרון, ועל-פי דיווחיהם הוצאה משיעור מתרחשת כשתלמיד אינו מאפשר למורה ללמד או כשהתנהגותו אלימה ומסכנת אחרים. במקרים הטיפוסיים קודמת לצעד זה התגברות הדרגתית של ההפרעה, עד שהמורה מרגיש כי לא נותרת בפניו ברירה אחרת.

על-פי המחקר, השיקולים העומדים בפני המורה בעת ההחלטה על הוצאת תלמיד מהכיתה הם מידת ההפרעה לכיתה, מידת הפגיעה במורה והרצון להגן על מעמדו כאשר ההפרעה עצמה איננה יוצרת שיבוש חמור למהלך השיעור ותגובת התלמידים האחרים להפרעה. כשש-שבעיות מן התלמידים שהורחקו מן הכיתה היו בנים, כמחציתם היו תלמידים שהוגדרו "בעייתיים" על-ידי המורה ולרבע מהם היו בעיות קשב. המורים ציינו כי ברוב המקרים התלמידים צייתו להוראה. לאחר ההרחקה, עד לסיומו של השיעור, המורים נשארו בכיתה ללמד והתלמיד המורחק שהה סמוך לכיתה ללא השגחה. רוב המורים אינם ממשיכים בטיפול בתלמיד וחלקם אף לא נוהגים לדווח על ההרחקה. רק לעתים רחוקות מסרו המוראיינים כי ביקשו לנצל את האירוע כדי לחנך, לסייע לתלמיד לשנות את התנהגותו, להפנות אותו לייעוץ או להיפגש עם הורי התלמיד. מורים אחדים פנו בעקבות המקרה לגורמים אחרים בבית-הספר כדי להתחיל בתהליך של טיפול בתלמיד המפריע. לדברי ד"ר יריב, הוצאה של תלמיד מפריע מהכיתה ללא המשך טיפול איננה כלי יעיל להתמודדות עם בעיות משמעת של תלמידים בטווח הארוך. חלק גדול מן המורים ציינו כי להוצאת התלמיד מהכיתה אין השפעה עליו, במיוחד כאשר מדובר בתלמיד שנתפס כבעייתי.¹⁵

בבריטניה הוצאת תלמיד מהכיתה והשארתו בשטח בית-הספר משמשת חלופה מקובלת לסוגים אחרים של הרחקה ומכונה "הרחקה פנימית" (internal exclusion). משרד החינוך הבריטי פרסם בשנת 2009 מדריך להרחקה פנימית. במדריך מוצעות הנחיות בנושא זה, אך הוא איננו נוהל מחייב. על-פי המדריך, הרחקה פנימית היא כלי פנימי של בית-הספר להתערבות מיידית במצבים הדורשים כי התלמיד יורחק מן הכיתה, אך לא משטח בית-הספר, מסיבות משמעתיות. השימוש בהרחקה פנימית מאפשר לתלמידים ולמורים האחרים להמשיך בלימודים ללא הפרעה.

הרחקה פנימית היא בדרך כלל חלק מגישה כוללת של בית-הספר בענייני משמעת והתנהגות, ויש לנקוט אותה בהתאם לגישה זאת. יש לקבוע מערכת שקופה וברורה להרחקה פנימית, שכוללת יידוע של התלמיד על הסיבות להרחקה ותיעוד של ההרחקה על-ידי בית-הספר. על ההרחקה להימשך זמן קצר ככל האפשר, ומומלץ כי כל הגורמים הרלוונטיים, לרבות צוותי ההוראה, התלמידים, ההורים ומטפלים

וכן נתונים שפרסמה לאחרונה המחלקה לזכויות אזרח במשרד החינוך הפדרלי:

Office for Civil Rights, [Civil Rights Data Collection, March 2012](#)

¹⁵ אליעזר יריב, "צא מהכיתה!" *הד החינוך* 86(1) (2011), עמ' 97-84.

אחרים יהיו מודעים למדיניות בית-הספר בנוגע להרחקה פנימית. תלמיד המורחק בהרחקה פנימית יכול להישלח למקום שיועד לכך בתוך בית-הספר, לכיתה אחרת באופן זמני או לכל מקום אחר שנקבע לכך.¹⁶

על-פי נתונים שנאספו במחקר שנערך עבור משרד החינוך הבריטי בנושא אסטרטגיות להתמודדות עם בריונות בבית-הספר, הרחקה פנימית היא אחת מן הסנקציות הנפוצות בתגובה על בריונות. 38% מבתי-הספר היסודיים שהשתתפו במחקר, 91% מבתי-הספר העל-יסודיים ו-61% מבתי-הספר לחינוך מיוחד השתמשו בסנקציה זו בתגובה על בריונות. ברוב בתי-הספר היה חדר שיועד להרחקה פנימית. מחברי המחקר מעידים כי שימוש בחדר מבודד להרחקה פנימית הוא אחת מן הסנקציות הישירות המומלצות לטיפול בבריונות בבית-הספר, לצד כלים חינוכיים אחרים.¹⁷

בארצות-הברית מקובל השימוש במונח "השעיה בבית-הספר" (in school suspension) לתיאור הליך משמעותי שבו התלמיד שוהה באופן זמני (בדרך כלל שעות ספורות עד ימים אחדים) מחוץ לכיתתו ומורחק מן התלמידים האחרים. התלמידים שנשלחים להשעיה בבית-הספר נדרשים על-פי רוב להשלים משימה שנתן להם המורה ואינם רשאים להתרועע עם חבריהם לכיתה. ברוב המקרים השעיה מסוג זה משמשת חלופה להשעיה מן הלימודים וצעד אחד לפניה. לשימוש בצעד זה יש יתרונות אחדים, ובהם שליטתו של המוסד החינוכי בסדר-יומו של התלמיד וניצולו להשלמת חומר לימודי או להתמודדות עם בעיית ההתנהגות שהביאה להשעיה; הימצאותו של התלמיד במבנה בית-הספר בפקוח צוות ההוראה; הימנעות – הן של בית-הספר והן של התלמיד – מהתוצאות השליליות ומהסטיגמה הנלווית להשעיה מן הלימודים והשגת מצב של שקט זמני בכיתה. לפיכך זהו כלי מועדף במוסדות חינוך רבים. עם זאת, הפרקטיקה של השעיה בבית-הספר, המקרים שבהם היא מתרחשת, משכה, הפתרונות שנמצאים לשהיית התלמידים וכדומה מגוונים מאוד ומשתנים בין בתי-הספר. משום כך מחקרים על מידת ההשפעה של השעיה מסוג זה על התנהגות תלמידים לא הניבו תוצאות אחידות, ובמחקרים רבים נמצא כי היא איננה יעילה ואף עשויה להיות מזיקה. למידת הפיקוח על תלמידים שנשלחו להשעיה בבית-הספר ולטיפול בהם במהלכה יש משקל לעניין התרומה של כלי זה לשיפור התנהגותם.¹⁸

כפי שראינו, אחת השאלות שמערכת בית-הספר מתמודדת עמה בהקשר של הוצאת תלמיד מהכיתה היא היכן שוהה התלמיד שהוצא מן הכיתה. תלמיד שהוצא מן הכיתה ולא הוגדר בעבורו מקום שבו עליו לשהות עשוי להמשיך ולהפריע ואף לסכן את עצמו. יתר על כן, אפשר שבצעד זה ניתן לתלמיד המפריע "תמריץ חיובי" להתנהגות לא נאותה. בבתי-ספר שונים נמצאו פתרונות מגוונים לעניין זה, המבוססים על מבנה בית-הספר, כוח-האדם שבו והמשאבים שביכולתו להקצות לכך.

מדריך משרד החינוך הבריטי מציין כי בחינוך העל-יסודי מקובל השימוש בחדרי הרחקה (remove room) להרחקה פנימית, ואילו בחינוך היסודי נפוצים יותר אמצעים אחרים. חדרי ההרחקה משמשים מקום שהייה לתלמידים שהורחקו מן הכיתה בהרחקה פנימית בשל הפרות משמעת, או לתלמידים שנשלחו לחדר ההרחקה כדי למנוע יציאת האירוע משליטה, לפי מדיניות ההתנהגות של בית-הספר. מומלץ שלא להשתמש בחדרי ההרחקה כמקום שבו תלמידים מסוימים לומדים דרך קבע, כחדר שבו

¹⁶ UK Department for Children, Schools and Families, [Internal Exclusion Guidance](#), 2009.

¹⁷ Fran Thompson and Peter K. Smith, [The Use and Effectiveness of Anti-Bullying Strategies in Schools](#), University of London, Department for Education, 2011.

¹⁸ להרחבה בנושא השעיה תוך בית-ספרית בארצות-הברית ראו:

Trent Lane Mohrbutter, "In School Suspension: A Qualitative Examination of Assistant Principal Preceptions", A dissertation Submitted to the Graduate Faculty of North Carolina State University, 2011

יכולים תלמידים שנעדרו ממבחנים או מפעילויות לימודיות אחרות להשלים את החסר, או כחדר שהתלמיד נשלח אליו לאחר שהוצא מהכיתה שלא על-פי מנגנון ההרחקה הנהוג בבית-הספר.

במדריך מובאות הנחיות מפורטות להפעלת חדרי הרחקה בבתי-הספר, ועל-פיהן חדרי ההרחקה נתונים בדרך כלל, אך לא תמיד, לפיקוח צוותי ההוראה של בית-הספר. מורה ששולח תלמיד להרחקה פנימית נדרש לתת לתלמיד משימה שעליו למלא כאשר הוא מחוץ לכיתה. כמו כן, מומלץ על-פי המדריך לעודד את התלמיד להרהר בסיבות להרחקה. כאשר תלמידים שוהים בחדר ההרחקה חצי יום ויותר, יש להקדיש תשומת לב מיוחדת לפעילויות שיבצעו, ואלה עשויות לכלול השלמת משימה שנתנו המורה בכיתה או איש הצוות בחדר ההרחקה, דיון בסיבות להרחקה עם מבוגר, חשיבה על האירוע ונקיטת צעד מעשי כגון כתיבת מכתב התנצלות, ניתוח התנהגות התלמיד עם איש הצוות המפקח ומחשבה על דרכי פעולה חלופיות במצבים דומים בעתיד. מכיוון שהרחקה פנימית היא עונש על הפרות משמעת, יש לתכנן בקפידה את תוכנית הפעילויות בחדר ההרחקה. הזמן שהתלמיד שוהה בחדר ההרחקה צריך להיות מנוצל כולו, באופן מועיל, להתמודדות עם בעיית ההתנהגות או להשלמת הנלמד בכיתה. חשוב שהתלמידים יבינו כראוי את הסיבות להרחקה ואת שעליהם לעשות במהלכה.

אפשר לקבוע את חדר ההרחקה באחד מאזורי הלמידה השקטים של בית-הספר, בחדר נפרד בבית-הספר או במבנה נפרד. יש להגביל את מספר התלמידים השוהים בחדר בו זמנית, שכן צפיפות עשויה לצמצם את ההשפעה החיובית של השהות בחדר. על החדר להיות מצויד בכל הנדרש ללמידה, ואף מומלץ שיהיו בו מגוון חומרי למידה נוספים שהתלמידים השוהים בו יוכלו להשתמש בהם אם השלימו את המשימות שהוטלו עליהם. יש לוודא כי לתלמידים יש גישה לשירותים ולמי שתייה.

להקמת חדר הרחקה עשויות להיות עלויות הקמה מסוימות אך עיקר העלויות לאחר מכן הן עלויות כוח-אדם. אפשר לקבוע תורנות של עובדי הוראה בבית-הספר לפיקוח על חדר ההרחקה ואפשר למנות איש צוות ייעודי לנושא שיאייש את החדר באופן קבוע. איש הצוות בחדר ההרחקה נדרש להיות בעל יכולת מתאימה להתמודד עם מצבם הרגשי המורכב של התלמידים המופנים אליו ולהכיר את המדיניות והמנגנונים הקשורים בחדר ההרחקה. מומלץ לתעד ולבחון דרך קבע את דפוסי השימוש בחדר ההרחקה, לרבות מאפייני התלמידים הנשלחים אליו, הכיתה שממנה מגיעים השוהים בחדר ומשך השהות בחדר.¹⁹

לעומת העמדה העולה מההנחיות בבריטניה, בארצות-הברית הובעה בשנים האחרונות ביקורת חריפה על השימוש בחדרים נפרדים, המכונים "חדרי פסק זמן" (time out rooms) עבור תלמידים שהוצאו מן הכיתה, בעיקר בחינוך המיוחד ולגבי תלמידים בעלי בעיות התנהגות חריפות. אמצעים מסוג זה נתפסו אפילו כצורה של התעללות בילדים. גופים העוסקים בזכויות ילדים עם מוגבלויות דיווחו בפרסומיהם על מקרים רבים שבהם שהו ילדים צעירים זמן ממושך בחדרים קטנים נעולים ועל שימוש גובר באמצעים אלו גם כאשר לא היה בהם צורך ממשי ובתגובה על הפרות משמעת קלות. בשימוע בקונגרס שנערך בשנת 2009 אסף משרד המבקר הפדרלי (General Accountability Office) מידע על מקרים שבהם נפגעו ילדים בבתי-ספר בשל צעדי ריסון או בידוד.²⁰ בעקבות השימוע הוגשו בקונגרס הצעות חוק להגבלת השימוש בריסון ובבידוד בבתי-ספר (Keeping All Students Safe Act). הדיון בהצעות אלה טרם הסתיים. בשנת 2009 החל משרד החינוך הפדרלי של ארצות-הברית להתערב בסוגיות אלה, ובמאי 2012 פרסם המשרד 15 עקרונות לשימוש בריסון ובבידוד בבתי-ספר. בין היתר נקבע שאסור לנקוט ריסון

¹⁹ UK Department for Children, Schools and Families, [Internal Exclusion Guidance](#), 2009.

²⁰ United States Government Accountability Office, [Seclusions and Restraints – Selected Cases of Death and Abuse at Public and Private Schools and Treatment Centers](#), House of Representatives, May 19, 2009.

או בידוד כאמצעי להתמודדות עם בעיות משמעת ואפשר להשתמש בצעדים אלה רק אם יש בהתנהגותו של הילד סיכון מידי לפגיעה פיזית בו או באחרים. הנחיות המשרד אינן מתייחסות לשימוש ב"פסק זמן" כאמצעי לעיצוב התנהגות, כלומר לשהייה של ילד במקום נפרד שאינו נעול בהשגחת מבוגר לצורך הרגעתו.²¹

4. מדיניות משרד החינוך בכל הנוגע להוצאת תלמיד מפריע מן הכיתה

מדיניות משרד החינוך בכל הנוגע להוצאת תלמיד משיעור מתאפיינת בשינויים תכופים ובעמימות, הן אשר לנסיבות שמתירות או מחייבות להוציא תלמיד מפריע מן השיעור והן לעניין ההשגחה והטיפול בתלמיד בעת שהוא שוהה מחוץ לכיתה. לדברי נציגי משרד החינוך, בחודשים הקרובים בכוונת המשרד לפרסם חוזר מנכ"ל חדש שיבהיר נושאים אלו.²²

הוראות משרד החינוך לעניין התנהגות תלמידים פורסמו בעבר בתקנון משרד החינוך שכותרתו "משטרו ונוהגו של בית-הספר", שעודכן מעת לעת. על-פי התקנון, הרחקת תלמיד משיעור עד תום השיעור או הרחקת תלמיד לכמה שיעורים במהלך יום הלימודים הן בין הפעולות שהמורה המלמד בכיתה יכול לנקוט בתגובה על הפרת משמעת על-ידי התלמיד. אין צורך ליידע את הורי התלמיד בצעד זה. התקנון מצייין כי תלמיד שהורחק מן הכיתה, אין להשאירו לנפשו במסדרונות בית-ספר או בחצר אלא אם כן הוא הוצא מן הכיתה לזמן קצר. אם התלמיד הורחק לשיעור אחד או עד סוף יום הלימודים, הוא יועסק בפעילות בין כותלי בית-הספר, לפי הסידורים שתקבע הנהלת בית-הספר.²³

בשנת 1997 הוחלף התקנון בחוזר מנכ"ל מיוחד שכותרתו "סדר, נוהל ואורחות חיים בבית-הספר". החוזר הרחיב בנושא התנהגות תלמידים והתמודדות עם בעיות משמעת, והייתה בו התייחסות נפרדת לחינוך היסודי ולחינוך העל-יסודי. בחינוך היסודי הוצאה משיעור איננה תגובה שאפשר לנקוט בעת הפרת משמעת או לאחריה. בחינוך העל-יסודי אפשר להרחיק תלמיד מן השיעור עד תומו או להרחיקו לכמה שיעורים במהלך יום הלימודים. סעיף 3 קובע כי "תלמיד שהורחק מן הכיתה, אין להשאירו לנפשו במסדרונות בית-הספר או בחצר, אלא אם כן הוא הוצא מהכיתה לזמן קצר. אם התלמיד הורחק לשיעור אחד או עד סוף יום הלימודים, הוא יועסק בין כותלי בית-הספר, לפי הסידורים שייקבעו על-ידי הנהלת בית-הספר ובהשגחת מבוגר".²⁴

בדצמבר 2000 חוקקה הכנסת את חוק זכויות התלמיד, התש"ס-2000. החוק מסדיר את זכויות התלמיד במערכת החינוך בישראל ומעניק להן תוקף חוקי. החוק ותקנותיו מגדירים את הנהלים להרחקת תלמיד לצמיתות מבית-הספר. סעיף 10 לחוק עוסק באופן כללי באמצעי משמעת: "כל תלמיד זכאי לכך שהמשמעת במוסד החינוך תונהג באופן ההולם את כבוד האדם, ובכלל זה הוא זכאי שלא יינקטו כלפיו אמצעי משמעת גופניים או משפילים", אך איננו עוסק בהוצאת תלמיד מהכיתה.

חוזר מנכ"ל משרד החינוך מראשית שנת הלימודים תשס"ג קבע נוהל להרחקת תלמיד שאין בו הנחיות המחייבות השגחה עליו לאחר שהוצא משיעור. על-פי החוזר, "הרחקה משמעותה הוצאת תלמיד מהכיתה או מבית-הספר והשעייתו מהלימודים. יש כמה רמות להרחקה: הרחקה משיעור עד תומו על-ידי המורה, הרחקה מכמה שיעורים באותו יום באישור המחנך, הרחקה ל-6 ימי לימוד לכל היותר

²¹ U.S. Department of Education, [Restraint and Seclusion: Resource Document](#), May 2012.

²² עינב לוק, מפקחת מניעת אלימות ופיתוח כישורי חיים, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך, מכתב, 23 בדצמבר 2012.
²³ תקנון משרד החינוך בנושא משמעת בית-ספרית, "משטרו ונוהגו של בית-הספר" בתוך: ש' שמעוני, ש' סגל ווי' שרוני, משמעת בכיתה, היבטים פסיכולוגיים וחינוכיים, תל-אביב: מכון מופ"ת, 1996.

²⁴ משרד החינוך, התרבות והספורט, סדר, נוהל ואורחות חיים בבית-הספר, חוזר המנהל הכללי, חוזר מיוחד ט' (התשנ"ז).

באישור המנהל, הרחקה ל-10 ימי לימוד לכל היותר באישור מפקח והעברת התלמיד והוצאתו מבית-הספר (בהתאם לתקנות זכויות התלמיד – פרסום הוראות הרחקת תלמידים, התשס"ב–2002).²⁵ הרחקה עשויה להיות אמצעי להענשה או למניעת אלימות או אמצעי למניעת סכנה בריאותית במקרה של מחלה מידבקת. על-פי הנהלים, הרחקה משיעור אחד עד תומו על-ידי המורה תתועד על-פי נוהלי בית-הספר. הרחקה ליותר משיעור אחד תועבר לידיעת המחנך. אם התלמיד הורחק ליותר משיעור אחד, בית-הספר אחראי להביא את הדבר לידיעת ההורים. **תלמיד שהורחק מהכיתה יועסק בין כותלי בית-הספר, לפי סידורים שייקבעו על-ידי הנהלת בית-הספר.** בבית-הספר היסודי בלבד אפשר להעביר תלמיד לכיתה אחרת במוסד (שכבת גיל מקבילה או גבוהה יותר), ליום לימודים או לתקופה קצובה, באישור המנהל.²⁵ חוזר מנכ"ל זה **בוטל** בפברואר 2012 על-ידי חוזר מנכ"ל שעוסק בהרחקת תלמיד לצמיתות ממוסד חינוך ואינו מתייחס להוצאת תלמיד משיעור.²⁶

חוזר המנכ"ל העדכני בנושא התנהגות תלמידים בבית-הספר פורסם בשנת 2009, וכותרתו: **"קידום אקלים בטוח והתמודדות עם אירועי אלימות במוסדות החינוך"**. החוזר ביטל חוזרים קודמים בנושא משמעת שהוצגו לעיל, אך לא את החוזר משנת תשס"ג שעוסק בהרחקת תלמידים (ובוטל, כאמור, בפברואר 2012).

על-פי החוזר, כל בית-ספר מחויב לגבש תקנון בית-ספרי העוסק בהתנהלות בחיי השגרה של בית-הספר ובהתמודדות עם אירועי אלימות. בתקנון מפורטת ההתנהגות המצופה מן התלמיד במצבים שונים לצד תגובות אפשריות של בית-הספר לחריגה מהתנהגות זו. נוסף על הענישה מפורט גם סוג התוכנית החינוכית שניתן להפעיל במקרים אלו. החוזר אוסר ענישה העשויה לסכן את התלמיד, לפגוע בשלומו או בבריאותו.

עם ההתנהגויות המצופות מן התלמיד בחיי השגרה, נמנים בחוזר כללים להתנהגות בזמן שיעורים, ובהם ישיבה במקום, הבאת ציוד הנדרש לשיעור והוצאתו מהתיק, הקשבה ולמידה, השתתפות בשיחה ובדיון ברשות המורה ובאופן מכבד ומילוי מטלות הניתנות בשיעור. החוזר איננו מתייחס ישירות להרחקה מהכיתה בתגובה על הפרעה, אך בטווח התגובות שבית-הספר יכול לאמץ במקרה של הפרת הכללים נמנים בחוזר צעדים אלו:²⁷

1. מניעת כניסה לשיעור (קביעת מקום חלופי וציוד התלמיד במשימה לימודית).
2. במקרים חוזרים – העברה לכיתה מקבילה לשיעור אחד או יותר (פחות מיום לימודים) בתיאום עם המורה.
3. השעיה בתוך בית-הספר של כמה ימים, על-פי שיקול דעתו של המנהל, בהשגחת מבוגר, בהתאם לאפשרויות של בית-הספר (מורה בשעות פרטניות, שִׁמְר וכו') ובליווי מטלה לימודית.

לדברי נציגי משרד החינוך, המונח "השעיה תוך בית-ספרית", הנזכר בחוזר, כולל הרחקת התלמיד משיעור, מחלק ממנו או מכמה שיעורים. על-פי מדיניות המשרד, כפי שפורטה במכתב של השירות הפסיכולוגי ייעוצי במשרד החינוך, העוסק בהטמעת חוזר מנכ"ל וביישומו, הרחקת תלמיד משיעור נעשית רק לאחר שמוצו כל האפשרויות האחרות להתמודד עם הפרת הכללים. ההשעיה נעשית בהשגחת

²⁵ נוהל הרחקת תלמיד, חוזר מנכ"ל תשס"ג/2(א), כ"ה בתשרי תשס"ג, 1 באוקטובר 2002.

²⁶ נוהל הרחקה לצמיתות של תלמיד ממוסד חינוך והעברתו למוסד חינוך אחר, חוזר מנכ"ל תשע"ב/6(א), ח' בשבט התשע"ב, 1 בפברואר 2012.

²⁷ קידום אקלים בטוח והתמודדות עם אירועי אלימות במוסדות החינוך, חוזר מנכ"ל תשע"א/1(א), י"ב באלול התשס"ט, 1 בספטמבר 2009.

מבוגר ובליווי מטלה לימודית או פעילות אחרת. ההשגחה במקרים של השעיה בבית-הספר היא בהתאם לאפשרויות של בית-הספר. צוות המורים וההנהלה בבתי-ספר בכל שלבי החינוך מחויבים לדווח להורים על הרחקת תלמיד מחלק משיעור.²⁸

יובהר כי פרטים אלו אינם מצויים בחוזר המנכ"ל הנוכחי בעניין זה, אך לדברי נציגי המשרד בכוונתם לכלול הוראות מפורטות להוצאת תלמיד מהכיתה בחוזר מנכ"ל מעודכן בנושא אקלים בית-ספרי שיתפרסם בחודשים הקרובים. עוד נמסר כי הוצאת תלמיד מהכיתה, כמו תגובות אחרות הנכללות בחוזר המנכ"ל, אינה רק תגובה נקודתית למצב שנוצר בכיתה אלא אמורה להיות שלב בתוכנית חינוכית שמטרתה בסופו של דבר לשפר את התנהגות התלמיד הבודד ואת האקלים הבית-ספרי ככלל.²⁹

על רקע העמימות של הוראות משרד החינוך בעניין זה, גדלו חשיבותה של המערכת המשפטית בהתפתחות מדיניות משרד החינוך והשפעתה על מדיניות זו ועל האופן שבו פועלים מוסדות החינוך. בית-המשפט נדרש כמה פעמים לנושא מידת ההשגחה והפיקוח של מורים על תלמידיהם, בתביעות נזיקין של תלמידים שנפגעו בעת פעילות בית-הספר. את פסק-הדין המרכזי האחרון בעניין זה נתן בשנת 2007 בית-המשפט המחוזי בחיפה, בדיון משפטי בתביעת נזיקין בגין פגיעה שנגרמה לתלמיד כיתה ה' בבית-הספר בזמן שהוצא מן השיעור ושהה ללא השגחה עם תלמידים אחרים בכיתה.

פסק-הדין עסק בשאלה "האם השארת תלמידים צעירים בכיתתם, לפרק זמן ממושך, ללא השגחה מבוגר, הינה התרשלות מצד המורה?" פסק-הדין קובע כי "מושכלות יסוד הן כי על מורים מוטלת חובה לפקח ולהשגיח על תלמידים בבית-הספר על מנת להבטיח את שלומם וביטחונם ולמנוע כל פגיעה בהם". לדברי בית-המשפט, בין התלמיד והוריו ובין הנהלת בית-הספר נוצר קשר חוזי, בין במפורש ובין במשתמע, שבו מתחייבת הנהלת בית-הספר לפקח על התלמיד בעת שהייתו בבית-הספר ולשמור על שלמות גופו וביטחונו. חובת הפיקוח וההשגחה של מורה כלפי תלמידו זהה לחובתו של הורה כלפי בנו ונעוצה בכך שילדים, שטרם פיתחו מנגנוני בקרה ושיקול דעת שיש למבוגר, נוטים להתנהגות פזיזה, העלולה לסכן אותם. נוכחות מבוגר אחראי יש בה כדי למנוע התנהגות פזיזה או לצמצמה. מידת הפיקוח שהמורים נדרשים לגלות, טיבו ומהותו משתנים בהתאם לנסיבותיו המיוחדות של כל מקרה ומקרה, גיל התלמידים, מקום הימצאם, הפעילות שבה הם עוסקים, טיב הסיכון הכרוך באותה פעילות, מידת הסיכון וכדומה. ככל שהתלמידים צעירים יותר נדרשת השגחה הדוקה יותר. עוד ציין בית-המשפט כי בהחלטה על מידת הפיקוח הנדרשת בכל מצב יש מקום לשיקולים חינוכיים, דוגמת הקניית הרגלי למידה עצמאיים, אך באיזון כלל השיקולים הרלוונטיים יש לתת מעמד בכורה לצורך ולהכרח להבטיח את שלום התלמידים. על יסוד טיעונים אלה ולאחר בחינת הוראות משרד החינוך כפי שהובאו לעיל קבע בית-המשפט כי הוצאת התלמיד מן הכיתה והשארתו ללא פיקוח הן הפרה של חובת הזהירות המוטלת על צוות בית-הספר, והתנהגות המורה במקרה זה חרגה מן הנהלים הרלוונטיים ומנורמת ההתנהגות הסבירה בנסיבות העניין. בעקבות זאת הטיל בית-המשפט על משרד החינוך אחריות לקרות התאונה ולנזקים שנגרמו לתלמיד בעקבותיה.³⁰

²⁸ עינב לוק, מפקחת מניעת אלימות ופיתוח כישורי חיים, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך, מכתב, 23 בדצמבר 2012; הנ"ל, שיחת טלפון, 30 בדצמבר 2012.

²⁹ עינב לוק, מפקחת מניעת אלימות ופיתוח כישורי חיים, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך, מכתב, 23 בדצמבר 2012.

³⁰ פסק-דין בתיק 915/02, בבית-המשפט המחוזי בחיפה, מתאריך 29 בנובמבר 2007.

לדברי נציגי משרד החינוך, מדיניות משרד החינוך, חוזר המנכ"ל משנת 2009 וההנחיות לבתי-הספר שנלוות לו, נוסחו בהתאם לפסיקה שעיקרה פורטו לעיל.³¹

5. יישום מדיניות משרד החינוך

חוזר המנכ"ל בנושא קידום אקלים בית-ספרי מיטבי שנדון לעיל מיושם במערכת החינוך באמצעות השירות הפסיכולוגי ייעוצי במשרד החינוך. בחלק גדול מבתי-הספר, ובהם כלל חטיבות הביניים, הופעלו בשנים שמאז פרסום החוזר תוכניות לפיתוח אקלים חינוכי מיטבי (אח"מ). בתי-הספר המשתתפים בתוכנית מלווים על-ידי מפקחי השירות הפסיכולוגי ייעוצי ומדריכיו במשך שלוש שנים, בתהליך גיבוש ויישום של תוכנית התערבות המותאמת לצורכי כל בית-ספר.³²

על-פי נציגי השירות הפסיכולוגי ייעוצי, כחלק מן ההכשרה למורים לשם יישום החוזר – המועברת באמצעות מדריכי השירות, היועצים החינוכיים בבתי-הספר והפסיכולוגיים החינוכיים – ניתנים להם כלים להתמודדות עם הפרעות בשיעור באופן שאינו מסלים את האירוע ומאפשר למורה לטפל בו באופן מכבד ויעיל. בין היתר המורים מונחים לוודא שתהיה השגחה על תלמיד שמוצא משיעור. ההשגחה במקרים אלו היא בהתאם לאפשרויות של בית-הספר, למשל מורה בשעות פרטניות, מדריך מוגנות,³³ העברה להשגחת מורה בכיתה מקבילה באופן זמני, השגחה של מורה בחדר המיועד להשעיה בית-ספרית וכדומה. השירות הפסיכולוגי ייעוצי מנחה את בתי-הספר למצוא פתרונות ההולמים את צורכיהם ותואמים את האפשרויות העומדות לרשותם אך איננו מעודד אותם לפתרון מסוים. משרד החינוך איננו אוסף נתונים על השעיה בבית-הספר ועל מידת ההתאמה בין התנהלות בתי-הספר למדיניות משרד החינוך בעניין זה, ולא חקר את יעילות השימוש בכלי זה על-ידי מוסדות החינוך. לדברי ראש היחידה למניעת אלימות ופיתוח אקלים בית-ספרי בשירות הפסיכולוגי ייעוצי, הגב' עינב לוק, הניסיון מלמד כי בתי-הספר יוזמים פתרונות יצירתיים בהקשר זה, בשיתוף כלל המורים ובמקרים רבים גם תלמידים והורים.³⁴

אריה לוקר, יו"ר ארגון המנהלים בחינוך העל-יסודי, מסר כי בתי-הספר פועלים בהתאם להנחיות משרד החינוך בעניין הוצאת תלמיד מהכיתה. בכל בית-ספר על-יסודי נכתב תקנון, העוסק הן במקרים שבהם ניתן להוציא תלמיד מהכיתה, הן במקום שבו התלמיד שוהה בעת שהוצא מן הכיתה והן בצורך בתיעוד הנושא ובדיווח על האירוע להורי התלמיד. לדבריו, יש קושי רב בנושא ההשגחה על התלמיד, שכן המורה המלמד בכיתה אינו יכול לצאת ממנה כדי לוודא כי התלמיד יגיע מייד למקום שאליו הוא אמור להגיע. כמו כן, שהות של תלמיד או תלמידים שהוצאו מן הכיתה באחד מן החדרים המיועדים ללמידה או לעבודה בבית-הספר עשויה להפריע לפעילות המתקיימת במקומות אלו. הוא מציין כי למורים ולמנהלים כיום יש כלים מועטים להתמודדות עם בעיות התנהגות של תלמידים, ובשל כך נפגעות המשמעת בבתי-ספר ויכולת המורים ללמד.³⁵

נעמי ריפתין, יו"ר המזכירות הפדגוגית בהסתדרות המורים, מסרה כי לפי עמדת הסתדרות המורים, ככלל יש להימנע מהוצאה מהכיתה ורצוי להתמודד עם בעיות התנהגות של תלמידים בכלים חינוכיים

³¹ עינב לוקר, מפקחת מניעת אלימות ופיתוח כישורי חיים, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך, שיחת טלפון, 30 בדצמבר 2012.

³² להרחבה ראו: מרכז המחקר והמידע של הכנסת, [התמודדות משרד החינוך עם תופעת האלימות בבתי-הספר](#), כתב אסף ויינגר, 28 בנובמבר 2011.

³³ הופעל בבתי-ספר שמשותפים בתוכנית "עיר ללא אלימות".

³⁴ עינב לוקר, מפקחת מניעת אלימות ופיתוח כישורי חיים, השירות הפסיכולוגי ייעוצי, משרד החינוך, מכתב, 23 בדצמבר 2012.

³⁵ ד"ר אריה לוקר, יו"ר ארגון המנהלים בחינוך העל-יסודי, שיחת טלפון, 6 בינואר 2013.

בתוך הכיתה. אם אין ברירה אחרת, אפשר להוציא תלמיד מהכיתה רק בתנאי שבית-הספר ערוך לתת לו באותה שעה טיפול חינוכי. בשום אופן אין לאפשר לתלמיד להסתובב לבדו בבית-הספר. לשם כך על משרד החינוך להעניק למורים בעת ההכשרה, לפני כניסתם להוראה ולאחריה, כלים מעשיים להתמודדות עם בעיות משמעת בכיתה. לדבריה, חוזר המנכ"ל הנוכחי של משרד החינוך ופעילות המשרד ליישום תואמים עמדה זו.³⁶

נציגת מועצת התלמידים יערה שפירא מסרה כי על-פי הידוע למועצת התלמידים, הוצאת תלמידים משיעור היא כלי נפוץ להתמודדות עם בעיות משמעת בכיתה; ברוב המקרים אין השגחה על התלמידים שהוצאו מן הכיתה, ומדובר בפתרון נקודתי, ללא המשך טיפול.³⁷

בהיעדר נתונים ממשרד החינוך בנושא זה, ביקשנו לערוך סקר בין מנהלי בתי-ספר יסודיים ועל-יסודיים, באמצעות ארגוני המנהלים בבתי-הספר היסודיים והעל-יסודיים. במסגרת הסקר, שלחנו למנהלי בתי-הספר שאלון הבוחן את מדיניות בית-הספר בעניין הוצאת תלמיד משיעור: האם בבית-הספר נהוג להוציא תלמיד מן השיעור, היכן שוהה תלמיד שהוצא משיעור ומי משגיח עליו. לצערנו מספר התשובות שהתקבלו היה קטן מאוד, ולא אפשר קביעה של ממצאים ברורים.

---

³⁶ נעמי ריפתין, יו"ר המזכירות הפדגוגית, הסתדרות המורים, דוא"ל, 6 בינואר 2013.
³⁷ יערה שפירא, דוברת, מועצת התלמידים והנוער הארצית, שיחת טלפון, 6 בינואר 2013.

